

MÁRKUS LÁSZLÓ

A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről

I. AZ URALKODÓ ELIT PROBLEMATIKÁJA

A marxista történetírás a legújabbkort illetően kevés figyelmet szentelt az uralkodó osztályok és az uralkodó elit kapcsolatának olyan megközelítésére, amit Marx a maga idejében a konkrét történeti anyagon elvégzett. A marxi osztályharc-teória nem csak nem zárja ki, hanem egyenesen megköveteli az alapvető ellentmondásokon, tehát a szembenálló osztályok harcán belüli társadalmi mozgások tendenciáinak kutatását, a történeti valóság maximális megközelítése csak ily módon, ezzel a teljes marxi módszerrel lehetséges.

Az elitalakulásnak az osztályharcok talaján végbemenő bemutatásával a Horthy-korszak történetét kutató történészek is adósak. Az eredmények, amelyek a korszak gazdaságtörténetének és részben külpolitikájának feltárásában jelentősek, még fokozottabban sürgetik a korszak politikai történetének árnyalt kimunkálását. A magyar marxista történetírásnak az a törekvése, amely a Horthy-korszak alapvető társadalmi ellentmondását hangsúlyozta a politikai történet ábrázolása során, kétségtelenül elsődleges követelmény volt, hiszen ez jelentette a „fő csapás” irányát a polgári történet szemlélet elleni szükségszerű harcban. Csaknem két évtizeden keresztül ennek az alapvető ellentmondásnak, az uralkodó és kizsákmányolt osztályok kibékíthetetlen harcának a kizárólagos sága állott a történeti kutatás és ábrázolás középpontjában, és ez a felfogás és módszer — a dolgok logikája folytán — idővel elhalványította, színtelenné tette a történeti folyamat sokrétűségét, sematizálta az ellenforradalmi rendszer társadalmi-politikai mozgásáról rajzolt képet. Az a történeti koncepció, amely szerint „az 1918—19-es forradalmak bukásával Magyarországon a régi uralkodó osztályok kerültek újra hatalomra”,¹ helyesen jelölte meg a történeti kutatás fő irányát, és megfogalmazásának időpontjában — mint utaltunk rá — a marxista elvi-ideológiai álláspont rögzítését jelentette, de a korszak konkrét történeti elemzésének, a részletkutatásoknak a fényében kiegészítésre és korrekcióra szorul. Az uralkodó osztályok megjelölés, amely történetírásunkban csaknem kizárólag mint nagytőkés-nagybirtokos osztályok definíció szerepelt, a társadalmi rétegeződés és különösen az uralkodó elit vizsgálatának szempontjából leegyszerűsített. A teljes történeti valóság megközelítése az eddig tisztázatlan problémák megoldását, további részletkutatásokat igényel.

Az ellenforradalmi rendszer uralkodó osztályai és a hatalmat birtokló csoportok kapcsolatairól, az uralkodó elit kialakulásáról konkrét formában is található azonban utalás közvetlenül a felszabadulás utáni marxista történetírásunkban. A magyar munkásmozgalom Horthy-korszakbeli történetének fő vonalait tárgyaló, a mozgalomban benne élő történész már 1946-ban felvillan

¹ *Andics Erzsébet*: Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Bpest. 1948.² 5. 1.

totta az uralkodó elit problematikáját, még hozzá a szélső ellentétek végső összefüggéseire utalva. „Ha valaki egykor részletesen megírja a földalatti Magyarország történetét — hangzik idevonatkozó megjegyzése —, annak azt két vonalon kell vezetnie. Az egyikben az alapszervezetében titkos, részben földalatti, kommunista mozgalom történetét kell dokumentálnia, a másikon azonban a nem kevésbé titkos államvezető klikk történetében és akcióiban, melyeknek csak halvány visszfénye volt az, ami az ország lakosságának mint politika, mint régi értelemben vett kormányok, láthatóan prezentálták magukat.” Itt történik először említés történeti irodalmunkban az Etelközi Szövetségről, amely „az ellenforradalom első éveiben szuverénül intézte az ország sorsát”.² Az EKSz ezután hosszú ideig csak mint újságírók által tálatl szenczáción került tárgyalásra a nyilvánosság előtt, történetírásunk mellőzte mindaddig, míg a Prónay-napló dokumentálhatóan is igazolta e korábbi állítást.

A Történelmi Szemle „fasizmus” száma kísérte meg első ízben az ellenforradalmi rendszer társadalmi mozgásának eddig feltáratlan erővonalait megközelíteni. Ránki György tanulmánya már az eddigi „uralkodó osztályok” megjelölés kibővítésére és pontosabb meghatározására törekszik, és az uralkodó elit problematikájának, az 1919 utáni új helyzetnek egyik sarkkérdését fogalmazza meg, amikor megállapítja a következőket: „Igaz, hogy az 1919 őszén előtérbe kerülő dszentri-katonatiszti réteg a tőkés-nagybirtokos rendszert akarta visszaállítani, azonban — és ennek hangsúlyozása rendkívül fontos — nem úgy, ahogyan az a Tanácsköztársaság előtt fennállott. Vissza akarta állítani az osztályuralmat, de bizonyos mértékig új hatalmi csoportosulást kívántak teremteni ebben az osztályuralomban. Mindenekelőtt azért, hogy az osztályuralom hasznából nagyobb mértékben részesedjék . . .”³ A fasiszta tömegmozgalom problematikáját — amely a társadalmi mozgás irányát és ütemét érinti — Lackó Miklós vizsgálta új kutatások alapján — új eredményekkel. Tematikájában és feldolgozási módszerében ezt az irányt követte Kónya Sándor disszertációja az első Gömbös-kormányról és Sipos Péter tanulmánya az Imrédy-párt megalakulásáról. Ezeknek a kezdeményező lépéseknek — véleményem szerint — a legnagyobb jelentősége az, hogy a Horthy-korszak társadalmi és politikai történetének kutatásában új irányt és új feladatokat jelöltek ki. Az ellenforradalmi rendszer uralkodó elitjének a problematikája is részét képezi az előttünk álló feladatoknak, és dolgozatom céljául éppen ezért nem tűzhettem a megoldást, hanem csupán a problematika egészén belül néhány — véleményem szerint a témát érintő — fő kérdés exponálását.

Mielőtt a Horthy-korszak uralkodó elitjének konkrét problémáit vizsgálnám, utalnom kell az egyetemes összefüggésekre, az újkor és a legújabbkor társadalmi fejlődésének ama fő vonalára, ami általában meghatározza az uralkodó elitek jellegét. Ez a fő vonal az európai és amerikai társadalmi fejlődés azonoságának, illetve sajátosságainak összehasonlításából húzható meg. Hangsúlyozottan ezúttal csak az európai és amerikai társadalmi fejlődés és az uralkodó elit össze-

² *Agárdi Ferenc*: A földalatti Magyarország. Századok és tanulságok. Bpest. 1946. 370. és köv. l. Erről még a következőket írja: „A Friedrich István-féle ellenforradalmi puccszerszímnek csakhamar »lelépnie« kellett a »szegediek« honfoglalása elől. Annak az Etelközi Szövetség titkos társaságának a kezébe került a hatalom, amely Szegeden előbb, mint A.B.C. (Anti Bolsevik Comité), majd kifelé mint Kettőskereszt Vérszövetség szerepelt . . .”

³ *Ránki György*: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisáról. — Történelmi Szemle, 1962. 3—4. sz. 355. l.

függéseire kívánok utalni, miután az ázsiai és afrikai társadalmi fejlődés és az ottani uralkodó elit összefüggéseivel nem foglalkozhatom.

Az európai és amerikai újkori és legújabbkori uralkodó elitek azonos vonást mutatnak kialakulásuk általános jellegét tekintve: A kapitalista rendszer gazdasági és politikai pozícióit foglalják el és igyekeznek megtartani. Tevékenységük iránya is azonos — Molnár Erik gondolatát idézve — az uralkodó osztályok mint társadalmi osztály — s nem mint egyének — reprodukciójának biztosítása. Ezzel azonban le is zárult az azonosság, amely az európai és amerikai uralkodó eliteket jellemzi. A különbözőségeket ezen az alapvető kereten belül az uralkodó elitek kialakulása, eredete, hatalomra jutásuk körülményei és hatalmi pozíciójuk időtartama szabja meg.

A sajátosságokat tekintve úgy vélem, a kialakult uralkodó eliteknek több fő kategóriája jelölhető ki: így az észak-amerikai, latin-amerikai, nyugat-európai, továbbá középkelet-európai kategóriák. Az észak-amerikai uralkodó elit jellegzetességeit Mills könyve részletesen elemzi, ezért csak arra az alapvető sajátosságra akarok rámutatni, ami elsősorban meghatározza a különbözőségeket. Az észak-amerikai uralkodó elit eredetének egyik meghatározója az a körülmény, hogy a társadalmi fejlődés ott nem hozott létre feudális viszonyokat. A kapitalista, új uralkodó elit nem a feudális uralkodó elittel szemben lépett fel, az nem gyakorolt rá közvetlen hatást, sem társadalmi összetételében, sem politikai céljaiban, sem ideológiájában stb., csak indirekt módon az angol és francia gyarmatosítókon, illetve vallási nézeteken keresztül.

A nyugat-európai társadalmi fejlődés talaján kialakult uralkodó elit alapvető sajátosságát az a harci folyamat határozza meg, amelynek során a feudális viszonyok gazdasági és politikai téren egyaránt felszámolásra kerültek. Egy vagy több generációs harcban a kapitalista rendszer új uralkodó elitje legyőzte és likvidálta a feudális elitet. Az új uralkodó elit tudatát tehát a harc és a győzelem alapozta meg, amelyben a feltételeket a győztes pozíciójából korlátlanul diktálta, kompromisszumai zömmel önkéntesek, formái jellegűek voltak.

Más gazdasági és társadalmi viszonyok között került sor Közép- és Kelet-Európában a feudalizmus és kapitalizmus harcára. A polgári fejlődés üteme és iránya az előbbiből eltérő görbét mutat, a termelési viszonyok itt feudális örökséggel terhesen kerültek ki a régi és az új harcából, ennek a sajátos társadalmi struktúrának a vetületét tükrözte a közép- és kelet-európai országok politikai fejlődése (s ezen belül is több árnyalati eltérés található), illetve azok „jogi, politikai, vallási, művészi vagy filozófiai formái”. A kapitalista és feudális erők összecsapása — amint Lukács György megállapította — „állandó kompromisszumban a feudális maradványokkal” ment végbe, harcban „azokkal az osztályokkal, amelyek gazdaságilag és ideológiailag ezeket a maradványokat képviselték”. A polgári demokratikus forradalmaknak a nyugat-európaiktól eltérő jellege olyan helyzetet teremtett, amely gátolta a forradalmak radikális keresztülvitelét. Ennek a körülménynek — a tárgyalt kérdés szempontjából — egyik legfontosabb sajátossága, hogy „sokszorosan elmosódik az éles ellentét a feudális maradványok (a monarchia és apparátusa, nemesség) és a polgárság között”⁴ különösen a nemzeti kérdés tekintetében, amelynek megoldása — ha nem is azonos hangsúllyal és kiterjedésben — mindegyiknek érdeke és amely előtérbe került a szociális kérdés rovására. A Közép- és Kelet-Európában végbemenő elitalakulás

⁴ Lukács György: Az ész trónfosztása. Bpest. 1965.³ 33. l.

folyamatában a nemzeti és szociális kategóriáknak ez a szétválasztódása, illetve szembekerülése lassítja magát a tőkés fejlődést is, amely ellen nemcsak balról, de jobbról is támadás folyik, s e harc egyik sajátos közép- és kelet-európai ideológiai terméke az antiszemitizmus, amely a tudati tényezők között a legjelentősebbek közé tartozik.⁵

II. A HORTHY-KORSZAK URALKODÓ OSZTÁLYAI ÉS AZ URALKODÓ ELIT

A Horthy-korszak uralkodó elitje is a közép- és kelet-európai társadalmi fejlődés talaján jött létre, arculatának sajátosságai formáltak. A speciális történelmi helyzet: a világháború elvesztése és a forradalmak leverése, a kapitalista restauráció napirendre tűzése határozta meg kialakulásának körülményeit. A magyar proletárforradalmat külső erők, az antant nevében fellépő nacionalista és sovinszta román burzsoáellenforradalmi hadsereg verte le, a restaurációt pedig a régi magyar uralkodó osztályok és az érdekeiket szolgáló volt állami bürokrácia felső és középső rétege vitte végbe. A kialakult új rezsim politikai formája — és itt a már publikált álláspontomat idézem — az 1919–21-ben létrehozott „ellenforradalmi diktatúra volt, amelyben három fő irányzat kötött egymással szövetséget és ennek során kompromisszumot. Az ellenforradalom vezető politikai erejét a szegedi fehérterrorista különítményesek, a katonatiszti és dzsentri vagy dzsentroid közalkalmazotti csoportjainak nyílt, parlament nélküli diktatúrát követelő körje jelentették. E csoport operatív vezetője az EKSz alapítója, Gömbös Gyula, vezére pedig — elsősorban — Horthy Miklós volt. Az egyházi és világi nagybirtok ellenforradalmi érdekeitől vezettetve működött együtt a középrétegek felső kategóriája nevében fellépő Gömbösekkel, s e nagybirtok vezető politikusi pozícióját elfoglaló Bethlen István, megszerezve a finánc-tőke köréinek támogatását, létrehozta azt a kormányzati rendszert,⁶ amely lényegében az egész Horthy-korszakot jellemezte.

A történeti kutatás jelenlegi helyzetében ezt a koncepciót tekintem kiinduló pontnak, midőn a korszak uralkodó elitjét közelebbi vizsgálat tárgyává

⁵ Találóaan állapítja meg ezzel kapcsolatban 1890-ben Engels a következőket: „Az antiszemitizmus az elmaradott kultúra ismertető jegye, és ezért is csak Poroszországban és Ausztriában, illetve Oroszországban lelhető fel. Ha itt Angliában vagy Amerikában antiszemitizmust óhajtának üzni, egyszerűen nevetségessé válnának. Akik Poroszországban antiszemitizmusba ügködnek, azok a kismesek, a junkerek, akik tízezer márkát vesznek be és húszszert adnak ki. Poroszországban és Ausztriában a nagytőkés konkurrencia miatt tönkrement kispolgár, céhes kézműves és szatócs, aki ehhez a kórust alkotja és együtt kiabál. Ha azonban a tőke megsemmisíti a társadalom ezen osztályait, amelyek keresztül-kasul reakciósak, akkor azt teszi, ami kötelessége és jó ügyet szolgál, egyre megy, hogy szemita vagy árja, körülmetélt vagy megkeresztelt, segíti az elmaradott poroszokat és osztrákokat előrejutni, hogy végre korszerű álláspontra juszanak...” A jobboldalról támasztott tőkeellenes kritika középpontjába így kerül az antiszemitizmus, és ez csak ott lehetséges, ahol a tőke még túlságosan gyenge, hogy a teljes nemzeti termelést hatalmába kerítse, s így ténykedésének fő színtere az értéktözsde, ahol tehát a termelés még a parasztok, földesurak, kézművesek és hasonlók, a középkorból ránkmaradt kategóriák kezén van — csak ott elsődlegesen zsidó a tőke, és csak ott van antiszemitizmus.” Az antiszemitizmus tőkeellenes szölamaival együtt — és ez a középkelet-európai uralkodó elit társadalmi összetételének és alakulásának vizsgálatánál perdöntő körülmény — „nem más, mint középkori, hanyatló társadalmi rétegek reakciója a modern társadalommal szemben, amely lényegében tőkésékből és bérmunkásokból áll. Így csak reakciós célokat szolgál látszólag szocialista köpenyeg alatt; a feudális szocializmus egy változata, és ezzel nekünk nem lehet semmi dolgunk” szövezi le a századvégi szociáldemokrácia azóta is helytálló álláspontját. — Engels: Az antiszemitizmusról. Arbeiterzeitung, 1890. máj. 9.

⁶ Márkus László: A bethleni kormányzati rendszer bukása. Századok, 1964. 3. sz. 386. l.

kívánom tenni. Ugyanakkor bizonyos vagyok benne, hogy a további kutatások újabb árnyalatok és a finomítás lehetőségeit eredményezik majd. Mégis — akár a további kutatások iránya, de akár az idézett koncepció módosítása érdekében — megkísérlem felvázolni az uralkodó elitrel kapcsolatos felfogásomat, az elit tér- és időbeli összefüggéseit.

1. Az uralkodó elit csoportjai

Elsősorban az uralkodó elit egészének pozicionális elhelyezkedését, majd egyes csoportjainak társadalmi összetételét, céljait, pártcsoportosulásait, taktikáját, eszmei fegyverzetét és társadalmi bázisát kívánom szemügyre venni.

A Horthy-korszak uralkodó elitjén a rendszer politikai és gazdasági vezető rétege értendő általában, de ugyanakkor, ha ezt konkrétan akarjuk meghatározni, maga az elit is hierarchikus alakulat. A hierarchikus jelleg a jelentős feudális maradványok magyarázzák, a címek és rangok nemcsak politikai, hanem gazdasági és társadalmi viszonylatban is tükrözik ezt a hierarchiát. A politikai hatalom igazi birtokosait az uralkodó osztály liberális ellenzéki oldalához tartozó tagja kortársi szemmel így látta: „Tévedés, hogy a Monarchia összeomlott hatalmának a parlament lett volna az örököse a háború utáni korszakban, nem, ezt a hatalmat a kormányok örökölték, előbb a háború, a forradalmak és a háború utáni évek szükségjogán, s ezt a hatalmukat Európaszerte diktatúrák, diktatórikus kísérletek vagy választási korrektívumok segítségével napjainkig fenn tartották. A monarchiák hatalma a kormányok kezébe került, s azok azt a mai napig nem adták ki a kezükből” — állapította meg 1932-ben a Társadalomtudomány cikkírója.⁷ Gróf Széchenyi Aladár a felsőház ülésén 1935-ben erről így nyilatkozott: „Bánffy Dezső kormányzása óta Magyarországon álparlamentarizmus uralkodik, helyesebben mondva parlamentáris formákba öntött párdiktatúra vagy leghelyesebben mondva, kormányelnöki diktatúra.”⁸

Kétségtelen, hogy a politikai hatalom vezérkarát a kormánypárt vezető funkcionáriusai, elsősorban a kormányelnök személyesítették meg, utána következtek a kormány tagjai, a parlament kormánypárti képviselői és a főispánok, de az utóbbiakkal legalább egyenrangú politikai pozícióban helyezkedtek el a hadsereg felső vezetői. Ide sorolható Horthy titkos kamarillája és a főpapság is.

A gazdasági hatalom vezérkara a TÉBE és a GyOSz, továbbá az OMEÉ vezetőiből tevődött össze, a termelési viszonyok monopolkapitalista jellege ezen a területen is létrehozta a maga hierarchiáját.

A Horthy-rendszer uralkodó elitjének hierarchikus jellegét a politikai és gazdasági hatalom egymáshoz való viszonya is dokumentálta: nem egyenrangú kategóriákról van szó, a politikai hatalom — ha nem is egyforma súllyal — az egész korszakon keresztül a gazdasági hatalom fölött áll; ez a viszony meghatározza az elit általános belső hierarchiáját és az eliten belül folyó harc fő irányát is. A politikai és gazdasági elit ugyanis állandó harcban áll egymással, mindegyik a másik pozíciójára tör teljes vagy részleges igénygel. A politikai és gazdasági elit soraiban a jelzett osztályok és rétegek vezető csoportjai foglaltak helyet különböző és időbelileg változó arányban, így az eliten belüli harci folyamat az egyes csoportok társadalmi mozgásának vetülete, ezért képez fontos kutatási feladatot az egyes csoportok vizsgálatát.

⁷ *Albrecht Ferenc*: Parlamentarizmus és diktatúra. Társadalomtudomány, 1932. 348. l.

⁸ Az országgyűlés felsőházának 5. ülése, 1935. máj. 22. Felsőházi Értesítő, 20. l.

Nagybirtok

A történelmi folytonosságot az uralkodó eliten belül elsősorban a nagybirtok reprezentánsai képviselték. Társadalmi összetételében a nagybirtoknak az elitben helyet foglaló tagjai az arisztokrata mamutbirtokosokból, méghozzá azokból rekrutálódtak, akik már a Monarchia időszakában is aktív politikusok voltak — nem is elsősorban a kormánypártokban. Különösen fontos szerep jutott a nemzetiségi aspirációktól fenyegetett és anyagi veszteséget szenvedett arisztokrata csoportoknak. Ide tartoztak továbbá a dzsentri nagybirtokos réteg régebbi — főleg — ellenzéki politikusai és a nagybirtok társadalmi szervezetének exponensei s nem utolsósorban a katolikus klérus vezérkara. E csoport elitbeli „legalsóbb” kategóriáját a nagybérlok képviselői jelentették. A nagybirtokos csoport társadalmi összetételének hierarchikus jellegét — mint látni fogjuk — a kaszinó és clubélet sajátosságai is meghatározták.

A nagybirtokos csoport kitűzött céljaiban meg kell különböztetni azok gazdasági és politikai jellegét. Az előbbi ugyanis sokkal homogénebb: a nagybirtokrendszer fenntartása és megerősítése, ennek érdekében megfelelő hitelpolitika (alacsony kamatláb, a terményértékesítés, vámtarifa igények, inflációs irányzat követése stb.), bár nem szabad figyelmen kívül hagyni a nagybirtok egyik csoportjának a banktőkével és a mezőgazdasági iparral való kapcsolatait, ami gazdasági céljaiban megosztottságot eredményezett adott esetekben. A politikai célok tekintetében még megosztottabb a nagybirtokos tábor, és ez megnyilvánult a pártcsoporthozulásaikban is. Az arisztokrata nagybirtokosok zöme a legitimistákhoz tartozott, bár ezen belül is légalább két árnyalat különböztethető meg (a konformisták bevonultak a kormánypártba, másik részük kormánytámogató pártba tömörült, s a kettő között állottak a pártonkívüliek). A dzsentri nagybirtokosok zöme mint szabad királyválasztó, feltétlenül a kormánypártban foglalt helyet, vékonyabb rétege bizonyos időszakokban ellenzékbe vonult.

A nagybirtokosok csoportjának politikai céljai egyetlen kérdésben egyeztek meg: az agráriusok hagyományos túlsúlyának biztosítása a törvényhozásban. Ez az igény valóban a magyar parlament hagyományaira épült, mert ha a kormánypárti képviselők társadalmi összetételét 1887-től 12 választás eredményein keresztül 1935-ig bezárólag megvizsgáljuk, megállapítható, hogy százalékosan a legnagyobb arányt minden parlamenti ciklusban a földbirtokosok képviselték. A Horthy-korszakban a legnagyobb százalékot 1920-ban (34,1), a legalacsonyabbat 1931-ben (23,7) érték el.⁹

E politikai célt szolgálta a nagybirtokos csoport taktikája: olyan kormánypárton belüli „koalíció” létrehozása, amelyben biztosítva van az agrárvezetés. Ennek érdekében kötött e csoport átmeneti szövetségeket. Ezt a taktikát fogalmazta meg Bethlen István 1922-ben — bár ő korántsem nevezhető egyértelműen az egész korszakban a nagybirtok feltétlen és homogén reprezentánsának —, amikor elhúzta a „mézesmadzagot” a középosztály előtt: „Mi tehát demokráciát akarunk, de a magyar intelligencia vezetése mellett, tekintet nélkül arra, hogy a múltban milyen pártdifferentenciák voltak közöttünk. Négy száz évig ebben az országban kuruc és labanc harc volt, amely hangossá tette a berkeket. Az erdélyi fejedelmek küzdelme a császáriakkal szemben, a pecsovicsok harca a balpártiakkal, a negyvennyolcasok és a hatvanhetesek küzdelme, a legutóbbi

⁹ *Rudai Rezső*: A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861—1935). Bpest. 1936. 14—16. l.

évek szomorú etapjai ennek a küzdelemnek . . . népünk túlnyomó többsége nem tud szabadulni attól a történelmi perspektívától és attól a látószögtől, amelyen négyszáz éven keresztül ezeket a küzdelmeket nézte és látta.”¹⁰ A taktika részét képezte a revíziós külpolitika követelése, a ragaszkodás a nyílt szavazáshoz és a választójog leszűkítésére irányuló törekvések és a reformellenesség.

A nagybirtokos csoport észmei fegyverzetét is azonosságok és különbözőségek jellemzik. Egészeben egységesek voltak az agrárgondolat konzervatív megfogalmazása tekintetében, de ebben is a konzervatív felfogáson volt a hangsúly, ami tulajdonképpen a monarchikus elvet jelentette. Ezen belül azonban az eltérés meglehetősen éles a szabad királyválasztók és a legitimisták között. Ez utóbbi körülmény nem jelentéktelen okozója a nagybirtokos csoport szinte a korszak egészére jellemző megosztottságának, amire Bethlen nyíltan is felhívta a figyelmet már az 1924-es kaposvári gyűlésen: „Úgy vettem észre — mondotta —, hogy a forradalom után a felső tízezrek duzzogva félrevonultak a magyar közéletből. Helytelenül tették.”¹¹ Az arisztokrata és dzsentri nagybirtokos csoportok egymásközi ellentéte ideológiai síkon is megmutatkozott, a negyvennyolcas és hatvanhetes gyökerek — természetesen áttételesen — még mindig éreztették hatásukat.

Az agrárius elit többszínűsége megmutatkozott e csoportok kormánypárti társadalmi bázisának alakulásában is. E többszínűség előnyöket és hátrányokat is jelentett egyszerre. Előnyöket annyiban, hogy több társadalmi rétegből rekrutálódott az agráriusok kormánytámogató bázisa, hátrányt abból a szempontból, hogy az agrárius elit belső ellentétei gátolták, hogy egyes társadalmi kategóriák teljességükben bázisul szolgáljanak. Kétségtelen, hogy a nagybirtokosok zöme e csoport mögött állott, bár került belőlük az ellenzékre is. A kulák birtokosok, főleg dunántúli viszonylatban, a bérlők bizonyos csoportjai, sőt az árutermelő parasztbirtokosok egy része is választóik közé sorolhatók. Azok a közalkalmazotti és szabadfoglalkozási rétegek, amelyeket egzisztenciájuk vagy klerikális beállítottságuk a nagybirtokhoz fűzött, szintén e tábor társadalmi bázisát erősítették a kormánypárton.

Fináncsőke

Az uralkodó eliten belül a második „koalíciós” partner a fináncsőke vezérkara volt. Ez a vezérkar a gazdasági hatalomban a nagyobb súlyt képviselte. Társadalmi összetételét tekintve talán a legegységesebb a három csoport közül, a bank, ipari és kereskedelmi tőke reprezentánsait jelentette. A tőkés fejlődés monopolkapitalisztikus irányának — kelet-európai — sajátosságát az arisztokrácia egyes csoportjai és a banktőke összefonódása példázza. A két nagybank igazgatósága és az érdekelttségükbe tartozó vállalatok igazgatósági névsora az ellenforradalmi rendszer fináncsőkes elitjének társadalmi összetételét híven tükrözi és az elitalakulás szempontjából végzett szociográfiai vizsgálódás konzekvenciái rendkívül tanulságosak.

A csoport céljai összetételüknek megfelelően eléggé homogénnak mondhatók, középpontjukban a tőke hegemon szerepének a gazdasági életben való biztosítása, illetve érvényre juttatása állott. Ennek feltétele a restauráció időszakában: a tőkés tulajdonviszonyok megszilárdítása, majd a fináncsőke túlsúlya

¹⁰ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Bpest. 1933. I. köt. 228—229. l.

¹¹ Uo. 317. l.

érdekében a hitelélet monopolizálása, önálló hitel- és ipari bázis kialakítása, a külkereskedelem védővamos megoldása és egyben expanzív piacszerzési igények. Bizonyos ellentétek is adódtak azért e csoporton belül, így magának a finánc-tőke egyes köreinek a külföldi hitelorientációt illetően, az iparágak közötti differenciák és nem utolsósorban a bank- és kereskedelmi tőke közötti feszültség.

Ahhoz, hogy ez a csoport érdekeit képviselhesse, részt kellett szerezzen a politikai hatalomból, a csoport vezetői természetesen így a kormánypárthoz csatlakoztak. A kormánykoalícióban belül azonban szinte az egész korszakban számszerűen e csoport tagjai voltak kisebbségben, jóllehet a felsőház újjászervezése javított az arányon. Ez a kisebbség is jelképezte a politikai elit elsődlegességét a gazdasági elitel szemben, ebből adódott az a körülmény is, hogy a finánc-tőke a kormánypárt mellett a polgári ellenzék bizonyos csoportjait is támogatta. Az is tény ugyanakkor, hogy az 1939-es választásokat kivéve a kormánypártok mindenkor választási költségeit nagyrészt a TEBE és a GyOSz fedezte. A finánc-tőkés körök — mint az említett példa is illusztrálta — a koalíciós alapra épített reálpolitika taktikáját követték, gazdasági túlsúlyukra támaszkodva igyekeztek a politikai irányításban maguknak kezdeményező szerepet biztosítani, sokkal inkább a kulisszák mögött, mint látványosan; a náciizmus uralomra jutása után viszont politikai taktikájuk inkább defenzív jellegűvé vált.

A finánc-tőke eszmei fegyverzetének alaptónusát a politikai ökonomizmus jellemezte, a gazdaság — amin a tőkés viszonyok támogatása értendő — feltétlen prioritási igénye a politikával szemben. Politikai liberalizmusa a nagy- és középtőke érdekeinek védelméig terjedt, a válság idején ez a finánc-tőke körére szűkült jóformán össze. Nacionalizmusa más irányt mutat, mint a kormánypárti koalíció többi partnereié, tartalma a magyar ipar és hitel védelme, illetve piacszerző igénye, a revíziós törekvésekben való részvétele erősen taktikai jellegű, mint Biró Pál elszólása a 33-as bizottság ülésén ezt dokumentálta: „A pénzügyminiszter úr adott tápot . . . hogy a trianoni határoknak okozata az, hogy a magyar gazdasági élet lehetetlen helyzetbe jutott. Én elfogadom ezt a külfölddel szemben való argumentumnak, de magunk, ha egymásközt vagyunk, akkor valljuk be, hogy ez csak arra szolgál vagy legalábbis azt segíti elő, hogy elhomályosítsa azt az elemi kötelezettségünket, hogy az ország gazdasági struktúra változásához hozzáidomítsuk az ország gazdasági politikáját. Végeredményben magunk között talán ezt nem is illik kimondani . . .”¹²

A finánc-tőkét képviselő elit társadalmi bázisa — kormánypárti sajátos szerepe következtében — összetett volt. Természetesen felsorakozott mögötte a nagy- és középtőkék zöme (bizonyos ellentét az ún. „keresztény” tőke részéről kurzusigénnyel jelentkezett), de ezen túl befolyásának bázisát sajtójának köszönhetette. Hosszú időn át a Horthy-korszak sajtójának zöme erőteljesebb vagy burkoltabb eszközökkel, a „merkantil” politika hirdetésével főleg a finánc-tőke érdekeit szolgálta, de elsősorban kommunista- és szocialistaellenes éllel, de olykor helyet kapott benne az agráriusok és az állami bürokrácia elleni oldaltámadás is. Jelentős szabadfoglalkozású csoportok támogatták a finánc-tőkét, műszaki, művészi és tudományos vonalon egyaránt. Hacsak a Magyar Szemle szerkesztői fizetését vesszük figyelembe, képet kaphatunk az értelmiség felső rétegének ilyen irányú anyagi érdekelttségéről.

¹² O.L. Ogy. Lt. K. 513. II. köt. 33. l. — Biró Pál felszólalása 1931. aug. 17-én.

Állami bürokrácia

A Horthy-rendszer uralkodó elitjének harmadik fő csoportját a régi és új állami bürokrácia felső és középső rétege képviselte, amely objektíve a történelmi helyzetből adódóan, szubjektíve pedig hajlamánál és jellegénél fogva a legkombattánsabb és egyben a legszamosabb elemet produkálta az elit számára. Társadalmi összetételét tekintve felismerhető két — hivatási szempontból elkülönülő — réteg: a katonatiszti és a zömmel jogászai végzettséggel rendelkező dzsentri vagy dzsentroid értelmiség; az utóbbin belül is megkülönböztethető a vármegyei és állami funkcionáriusok továbbá a szabadfoglalkozásúak (ügyvéd, újságíró, tanár, orvos) köre. Ez utóbbiak társadalmi, gazdasági vagy politikai szálakkal fűződtek az állami bürokráciához, és foglalkozásuk eltérő jellege ellenére érdekeikben azzal azonosultak.

E csoport céljainak fő irányát az a törekvés jellemezte, hogy az uralkodó elit körét gazdasági, társadalmi és politikai síkon egyaránt kibővítsé, elsősorban a nemzeti jövedelem újrafelosztásának szempontjából. E törekvésben egyesültek defenzív és offenzív vonások: megtartani a megcsappant nemzeti jövedelem és lecsökkentett állami apparátus ellenére a szerzett jogokat és pozíciókat, de ugyanakkor — legalább a felső és középső réteg számára — kibővíteni, sőt a szélsőséges irányzat célja szerint teljességében birtokba venni a gazdasági és politikai pozíciókat, tehát visszaszorítani, esetleg kiiktatni a régi uralkodó osztályoknak az elitben helyet foglaló csoportjait.

Mint láthatjuk, céljaiknak csak fő iránya volt azonos, ezen belül több árnyalat különböztethető meg, attól függően, hogy az egyes árnyalatokhoz tartozó elemek milyen származásúak, foglalkozásúak voltak, de szerepet játszott még a generációs probléma, sőt esetenként a vallási hovatartozás is. A hatalom kizárólagosságának legteljesebb igényével a katonatiszti réteg lépett fel, számukra az elérhető maximális program a katonai diktatúra megvalósítása volt; ez a harmincas évek végén fasiszta pártidiktatúra céllá módosult, de nem véletlenül a katonatiszti elem vezetésével. (Ennél a kérdésnél nagymértékben figyelembe kell venni a külpolitikai tényező és a magyar vezérkar szerepét.)

Az állami bürokrácia felső és középső csoportjai zömmel a mindenkori kormánypartokban foglaltak helyet. E tradicionális jelenség egyik oka a kelet-európai társadalmi fejlődés már érintett jellegéből adódott, dokumentálja ezt a magyar kormánypartok parlamenti összetétele már a dualizmus korában is, de további tényerésük a Horthy-parlamentben világosan kimutatható, így 1931-ben az állami és megyei tisztviselők a kormánypartai képviselők 15,1, illetve 15,8, tehát összesen 30,9 százalékát teszik ki.¹³ E százalékos arányszám görbéjének megrajzolása az egyes parlamenti ciklusokban fontos adalék az uralkodó eliten belüli mozgás erővonalának kijelöléséhez. Az állami bürokrácia vezető csoportjai időlegesen vagy tartósabban ellenzéki pártalakulásokat is hoztak létre, kizárólag a jobboldalon. A kivétel csak egyéni jellegű — más-más hangsúllyal Bajcsy-Zsilinszky és Eckhardt esetében. Az állami bürokrácia dzsentri és dzsentroid habitusú polgári, sőt kispolgári vezető rétegének politikai elhelyezkedését meghatározta az ellenforradalmi rendszer államrezonjának vezető politikai hitvallása — a kelet-európai polgári fejlődésnek megfelelően a Leon Bourgeois-féle tézis fordított megfogalmazása —: a politikai ellenség mindig a baloldalon van.

¹³ Rudai: i. m. 36. l.

Ez a paradoxon a kulcs az állami bürokrácia vezető rétegének politikai taktikájához, amelyet hosszú ideig a csúcshatalom, az EKSz parancsnoki kara határozott meg. Az uralkodó elit körén belül ez a fasisztoid fajvédő csoport a mérleg nyelvének taktikáját követte, amelynek célja az volt, hogy döntőbíróként, illetve diktáló félként léphessen fel. Eleinte e taktikához tartozott az agráriusokkal való szövetség formulája, a reform, majd egyre nagyobb hangsúlyt kapott — a nemzetközi helyzet alakulása folytán — a külpolitikai orientáció. A taktika fontos részét alkotta a nemzeti hadsereg parancsnoki karának birtoklása, továbbá a hadsereg erősítése, annál is inkább, mert a taktikai cél elérésnek végső eszköze — az EKSz számára — a hadsereg volt.

Az állami bürokrácia vezető rétegének ideológiai fegyvertárában többféle „fegyvernem” található. Legnagyobb hangsúlyt az antimarxizmus kapott oly módon, hogy az adekvát antiszemitizmust is jelentett. A kettő között a fajvédő tábor frazeológiájában egyenlőségjel volt, és ehhez tartozott, hogy számukra kommunista és szociáldemokrata egyaránt vörösnek és zsidónak számított. Sőt, a szélsőséges fajvédő ideológia még a polgári radikalizmust is ide sorolta. Az ellenforradalmi rendszer uralkodó elitjének tudatában — miután ez korántsem egysíkú, homogén ideológia — a legélesebb kontúrokat a fajvédő csoport eszméi, elsősorban annak alapszínei rajzolták ki: a kurzus ideológiai fő vonalát — melynek problematikájára a későbbiekben külön térek ki — az állami bürokráciának az uralkodó elitbe jutott csoportja határozta meg.

Az uralkodó elit csoportjai közül a fajvédők társadalmi bázisa mutatkozott — nem számszerűségében, hanem aktivitásban — a legjelentősebbnek. Az agráriusok társadalmi bázisa — a tömeg mennyiségét tekintve — feltehetően nagyobb volt, különösen az első időszakban, az állami bürokráciát támogató rétegek viszont szervezettebbeknek, mozgékonyabbaknak és harciasabbaknak bizonyultak és mindezekben túl ők képviselték azt a közbülső legszámosabb réteget, amely az alsó rétegekre közvetlen hatást gyakorolt, egyrészt mert közöttük élt, másrészt mert fölöttük helyezkedett el. E társadalmi bázis másik jellegzetessége, hogy igen összetett, de a különböző kategóriák legaktívabb tagjait foglalta magába. A közalkalmazottak zöme, különböző árnyalatokban, a parasztság felső és középső rétegeinek frontharcos tagjai többségükben, a vitézi telkesek, az új állami monopoljellegű iparendélyesek, jelentős értelmiségi csoportok. (A fajvédők szélsőjobboldali vezetői és örökösei, a magyar nemzetiszocialista mozgalom parancsnoki kara — többségében — nem tartozott közvetlenül az uralkodó elithez, társadalmi bázisuk elemzése tehát külön problematika tárgyát képezi, miként ezt Lackó Miklós kutatásai igazolták.)

2. Az elit belső harcainak jellege

Az ellenforradalmi rendszert reprezentáló uralkodó elit egyes csoportjairól az előbbiekben vázolt összefoglalás önmagában statikus képet ad, ezért szükségesnek tartom a probléma rövid, történeti irányú exponálását is, hangsúlyozva és előrebocsátva annak fontosságát, hogy a témával kapcsolatos kutatási és feldolgozási feladatokat kizárólag a kölcsönhatás, a dialektikus módszer alkalmazásával lehet eredményesen megoldani. Vessünk egy pillantást tehát az eliten belüli harc elhatárolható fő szakaszaira és a periódusokban jelentkező döntő harcra kérdésekre.

Az első periódus 1919 augusztusától 1922 első feléig húzható meg, az uralkodó elit pozicionális elhelyezkedéséig. Lényege a három csoport szövetsége, s e

szövetség elvi alapja a forradalomellenesség, a kapitalista rendszer megszilárdításának igénye volt, ebben azonos álláspontot foglaltak el, de ezen kívül — s az uralkodó elit belső kapcsolatait tekintve ez a legfontosabb szempont — a legkülönbözőbb gazdasági és politikai kérdésekben, a csoportok mögött álló társadalmi erőknek megfelelően, más és más törekvések ütköztek össze egymással.

A második szakasz 1931 augusztusáig, Bethlen lemondásáig tart, s lényege az uralkodó elit egészének politikai konszolidációja, amely némileg módosította, illetve megváltoztatta a politikai hatalomban való eredeti részesedést, a fajvédők visszaszorítását, más oldalról a nagytőkés csoport előrenyomulását jelentette. Az uralkodó elit csoportjainak pozicionális elhelyezkedése kormányzati szinten változatlan maradt a válság kitörése után is még, de az 1930-as tömegnyomás erősíti az állami bürokrácia vezető rétegének kormányzati pozícióját, ugyanakkor már ebben a periódusban megkezdődik a kormánypárton belüli koalíció fel-lazulása.

Bethlen bukása a harmadik szakasz (1931—1935) kezdetét jelzi, felborul az ellenforradalmi rendszer fasiszta jellegű konzervatív-reakciós típusú diktatúrájának politikai erőgyensúlya, az uralkodó elit egyes csoportjainak önállósulási törekvései erősödnek, az egyes csoportokról leváló körök jobb- vagy baloldali ellenzékbe vonulnak, a többiek pedig a kormánypárton belül folytatnak harcot a politikai hegemoniáért. A közeledés ezúttal is elsősorban az agráriusok és fajvédők között halad előre, s e folyamat eredménye, hogy a fajvédőknek sikerül pozíciókat nyerni a másik két csoport rovására. E harci periódus utolsó állomása Bethlen és közvetlen híveinek kiválása a kormánypártból.

A negyedik harci szakasz (1935—1939) a fajvédők újabb támadásával kezdődik további pozíciók elnyeréséért, átmeneti kudarcok után végül ez a küzdelem újabb térnyerést eredményez a fajvédő tábornak, az agráriusok konzervatív és a nagytöke nemzeti függetlenségre törekvő szárnya jelentősen visszavonul és hadállásokat veszít, a kormánypártban helyet foglaló agrárius csoportok és a fajvédők szövetsége megbomlik.

Az eliten belüli harcok utolsó periódusa a második világháború időszaka; ennek során az agráriusok és nagytökések csoportjai ellentámadásba kezdenek a kormánypártban túlsúlyt jelentő fajvédők és az őket jobbról támogató ellenzék visszaszorítására. E harc kimenetelét a német megszállás dönti el a — vezetést tekintve zömében kicsérélődött — fajvédő tábor javára.

A frontalakulások e vázlatos áttekintése után még tegyük rövid vizsgálat tárgyává azokat a döntő harci kérdéseket, amelyek nagymértékben meghatározták, illetve befolyásolták az elit csoportjainak belső összecsapásait.

Elsősorban az állami beavatkozás mértékére és mikéntjére, illetve az e kérdésben elfoglalt hadállásokra utalok itt. Az uralkodó elit mindhárom csoportja kezdettől fogva megegyezett abban, hogy az ellenforradalmi rendszer gazdaságpolitikájában — ellentétben a múlttal — helyet kell kapjon az állami beavatkozás irányzata, de a „kinek az érdekében, ki ellen” jelszó lett a kormánypárton belüli csoportok egyik fő harci kérdése. Legegyértelműbb álláspontot az állami bürokráciát képviselő elit-csoport foglalta el, amely a totális — fasiszta — államhatalom létrehozására törekedett. Ezen belül számos változat merült fel soraikban, elképzelésüket megkönnyítette a külföldi példa, s vita legfeljebb az olasz, illetve német minta követési gyakorlatában merült fel e csoporton belül.

Az agráriusok — összetételük heterogénebb jellege következtében — több árnyalatot képviseltek, de még a jobbszárnyuk sem fogadta el az állami omnipotencia elvét. A jobbszárnyon álló Ottlik László így fogalmazta meg a diktatúra

által megvalósítható etatista irányzat lényegét: „A modern diktatúra lényegileg gyógyulási folyamat, amelynek útján a vitális szervi épségében megtámadott politikai test valamiképpen gondoskodni igyekszik egy nélkülözhetetlen élet-funkció ellátásáról és egy *paralizált* (kiemelés tőlem — M. L.), de nélkülözhetetlen orgánum (a parlament — M. L.) pótlásáról.” A paralizált orgánum a „politikai hatalomtól megszabadított” parlament.¹⁴

Az agráriusok mérsékelt szárnyának e kérdésben elfoglalt álláspontját legpregnansabban Kovrig Béla fejtette ki több alkalommal: „Az állami gépezet működésének nem lehet a célja sem a társadalom termelő funkciójának átvállalása, sem a kapitalizmusnak megsemmisítése” — írja, majd így folytatja: „Az állam célja tehát a kapitalizmus tökéletesítése . . .” A monopollőkével kötött — az állami beavatkozás szükségességét elismerő — kompromisszumot így indokolja: „Új merkantilizmus korában élünk . . . ezzel számolnunk kell és le kell vonnunk a következtetést, nem folytathatunk szabadkereskedelmi politikát, midőn termelvényeink elől szinte az egész világ elzárkózik . . . a védővamos irányzat hazánkat belekényszerítette abba a merkantilista rendszerbe, melyben jelenleg élni szeretnénk. A merkantilizmusnak mint nem társadalomgazdasági, hanem par excellence nemzetgazdasági rendszernek velejárója az állami gazdaság-politika, tehát az állam politikai célkitűzéseinek érvényesülése, gyakorta a magángazdasági szempontok rovására. A merkantilizmus reánk kényszerített adottság, vele együtt el kell fogadnunk tehát az állami beavatkozást.”¹⁵ Vitázik Kornfelddel ebben a kérdésben, aki konzervatív oldalról — a fináncsőke szemszögéből — megközelítve helyesli az állami beavatkozást,¹⁶ de nem az állami bürokrácia hatalmának növelése, hanem az állam társadalomszervező tevékenysége révén. Kovrig „liberálisabb” álláspontja, hogy „ne államosítsuk tehát a társadalmat, hanem készítsük elő, hogy majdan ez társadalmassza az államát”.¹⁷

Ami az állami beavatkozás mikéntjének harci kérdését illeti, ez tulajdonképpen a társadalmi reform körébe tartozik. Az uralkodó elit csoportjai közül — társadalmi és taktikai okokból — az állami bürokrácia vezető rétege hirdette meg még közvetlenül a kapitalista restauráció után e reformgondolatot. Elképzelésük a felülről — az intelligencia, a középosztály vezetésével — irányított társadalmi átalakulás volt, de még azok is, akik nemesak taktikából hirdettek „radikális” nézeteket, a megvalósítás lehetőségét az agrárcsoport szabadkirályválasztó köreivel való szövetségben látták. A reformért folytatott harcban 1935-ig az agráriusok egyes csoportjaival, azután pedig a szélsőjobboldallal haladtak együtt. E törekvésük — antikapitalista elemeivel együtt — nem a reform, mint par excellence politikai irány miatt, — végig retrográd jellegű maradt. A társadalmi reform egy kapitalista államban, mégha felülről jön is, de a demokratikus, baloldali erőkre támaszkodik a jobboldal ellen, lehet progresszív, ám ha az antidemokratikus táborral lép szövetségre a baloldal ellen, mindenképp csak torzó marad — amint a Horthy-korszak jobboldali „radikalizmusa” és általában az uralkodó elitek reformképességének és reformtörekvéseinek közép- és kelet-európai példája dokumentálja.

¹⁴ *Ottlik László*: Parlamentarizmus és diktatúra. — Magyar Szemle, 1932. XV. köt. 288—296. l.

¹⁵ *Kovrig Béla*: A magyar miniszteriális reform. — Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 222—223. l.

¹⁶ *Kornfeld Móric* báró: Az állam terjedő hatalma. — Magyar Szemle, 1929. V. köt. 97—103. l.

¹⁷ *Kovrig Béla*: Az állam fejlődő hatásköre. — Magyar Szemle, 1929. V. köt. 305. l.

Az állami beavatkozás mértéke és mikéntje körüli harc az egész korszakot jellemzi, s végül az állami bürokrácia centrista szárnyának irányzata kerekedik felül: az állami beavatkozás és reform maximumát jóformán csak a zsidótörvények jelentik.

Másik, a korszakon végigvonuló harci kérdés az uralkodó eliten belül a külpolitikai orientáció, illetve a külpolitikai tényező szerepe. Nem egyforma súllyal jelentkezik az egyes periódusokban, a náciizmus hatalomrajutásával egyre inkább a harc előterébe kerül. Az egyes csoportok külpolitikai orientációjában az eltérés ekkor válik egyre inkább szembeötlővé, az utolsó szakaszban pozíció szerzés, illetve vesztes szempontjából perdöntő tényező.

Az eliten belüli harc összetettségét még egy sajátos ellentmondás bonyolítja: a politikai és társadalmi érdekek bizonyos szétválása a csoportokon belül és ugyanezeknek az azonossága a különböző csoportok között. Így pl. az agrárius tábor politikailag végig megosztja a legitimizmus és szabadkirályválasztás elve; az utóbbi viszont politikailag összekapcsolja az agráriusok szabadkirályválasztó szárnyát az állami bürokráciával, ugyanakkor pedig a legitimista szárnyat a nagytőke egyes köreivel. Társadalmi szinten az agráriusok dzsentri szárnya megegyezést mutat az állami bürokrácia felső és középső rétegének többségével, ugyanakkor politikailag több lényeges kérdésben szemben áll vele.

3. Az uralkodó elit és az államrezon

1919-ben a hatalmi pozíciókat elfoglaló ellenforradalmi csoportok politikai szövetségre, koalícióra léptek, így a koalíciós program alátámasztására „koalíciós” államrezonra is szükségük volt. E világnézeti bázis az egyes csoportok társadalmi tudatának szintéziséből fogalmazódott meg. Ahhoz, hogy e világnézeti bázist megérthessük, ismernünk kell azt a szellemi poggyászt, amelyet az egyes csoportok még a dualizmus korában kialakítottak és amit a forradalmak hatására átforgáltak, módosítottak.

Az állami bürokrácia vezető rétege — ezt legpregnansabban az 1906-os választás tanúsítja — többségében a „közjogi ellenzék”, a 48-asok nem egységes táborához tartozott. Tudatát a 48-as függetlenségi gondolat — 1867 után nacionalista irányba erősen eltorzult — alapszínei határozták meg, ebbe — különbözőktől befolyásolva — vegyültek a klerikalizmus, antiszemitizmus, anti-liberalizmus árnyalatai.

A nagybirtokos vezető réteg egyik — különösen református — szárnyának tudatát nagyjából hasonló politikai felfogás jellemezte, de az előbbinél konzervatívabb árnyalattal. A másik szárny a 67-es közjogi alapokon állott és felfogásában a szentistváni birodalmi gondolat dominált a liberális tendenciák rovására. A nagybirtok arisztokrata szárnyának többségében még az ókonzervatív szellemi gyöke-
rek voltak a legmélyebbek, legtovább e táborból az Apponyi-típusú politikus jutott a liberalizmus irányába. Az arisztokrácia, többnyire erdélyi és tiszántúli körei valahol a 48-as és 67-es irány között helyezkedtek el. A nagybirtokos réteg tudatának alapszínét — ez általánosnak mondható — az agrárius álláspont szabta meg.

A fináncetöke képviselőinek szellemi poggyászában zömmel a munkapárti ideológiai irányzat volt a döntő, annyiban szembenállott a feudális maradványokkal, amennyiben ez gátolta a tőkés fejlődés monopolkapitalista irányát.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a proletárdiktatúra frontálisan támadott az uralkodó osztályok és rétegek ideológiai bázisa ellen. E támadás ideológiai főirányát társadalmilag az internacionalista plebejusi kollektíviz-

mus, világnézetiileg a materialista racionalizmus, etikailag a demokratikus humanizmus eszmei összetevői határozták meg. A régi eszmei fegyverzet elavulttá vált e forradalmi tendenciákkal szemben, új ideológiai platform kialakításának szüksége került napirendre. Miután a magyarországi két forradalom polarizálta nemcsak az osztályerőket, hanem a társadalmi tudatot is, a társadalmi fejlődés lassított — kelet-európai — ritmikája a politikai és világnézeti liberalizmust az osztályharc és az eszmék küzdőterének a centrumába sodorta, s a polarizált hadállásokból indított ösztűz elsősorban a centrumot érte és gyengítette meg. A volt uralkodó osztályok tehát még a dualizmus meglehetősen csenevész liberalizmusát is károsnak, soknak találták — ebben vélték felfedezni a forradalmak kitörésének okát —, ezért korábbi eszmei fegyverzetük revízióját a politikai és világnézeti liberalizmus likvidálásával kezdték.

Az „eszmei érdekegyesítés” politikai síkon a 48-as és 67-es gondolat fúziójával látszott járható útnak oly módon, ha mindkettőből kimarad annak liberális oldala. Ugyanezt a fúziót világnézeti szinten is létre kellett hozni, s itt a fő veszélyt a természettudományos alapokra épülő szabadgondolkodás jelentette, ez ellen pedig évszázadokon át a legbiztosabb védelmet a kipróbált dogmatika nyújtotta. Így „érett” egységbe az új uralkodó elit ideológiai bázisa, rövid megfogalmazásában — fordított sorrendben — a „keresztény és nemzeti” államrezon. A liberális tendenciák kiiktatása után nem maradt progresszív elem többé ebben az államrezonban, a tökéletesen retrográddá vált nacionalizmus ezzel végképp szembeállította a nemzeti és a szociális kategóriákat és tragikus módon az előbbit teljes egészében a reakció táborába üzte.

Ez az államrezon akkor és annyira volt egységes, mint maga az uralkodó elit. Egységesnek mutatkozott minden forradalmi és demokratikus elv érvényesülésének meggátlásában, de ezen túl már meghirdetése pillanatában belső ellentmondások feszítették: a közös jelszó, a közös államrezon értelmezése minden csoport számára más és más volt.

Az állami bürokrácia már a jelszók sorrendiségét is másképp értelmezte, elsősorban nemzetinek vallotta magát. E jelszó alatt azt értette, hogy a vezetésre a nemzeti, nemzetfenntartó osztály hivatott, tehát a középosztály, szemben minden más osztállyal, ami nem nemzeti. Ilyen idegen test a nemzetben a zsidóság és a habsburgiánus arisztokrácia, és természetesen a munkásosztály. A keresztény jelszó éle elsősorban a marxizmus, azonkívül más progresszív eszmeáramlatok ellen, szociális tartalma — számukra — a zsidó földbirtokos, tőkés és értelmiség likvidálására irányult.

A nagybirtok elitjének tudatában a nemzeti jelszó az ország agrárjellegét fejezte ki, tehát a mezőgazdaság fölényét, ami egyben a mezőgazdasági nagyüzem fölényét jelentette. Az agráriusok — és ebben szembenállottak az állami bürokráciával — a földbirtokos osztályt tartották a nemzetfenntartó erőnek. Ezen belül megoszlott az arisztokrácia és a dzsentri nagybirtok. A keresztény megjelölés a nagybirtok világnézetének feudális jellegét takarta, tehát kifejezte a társadalmi hierarchia fenntartásának a szándékát is.

A fináncőke képviselői az államrezon nemzeti megfogalmazásában az önálló nemzeti ipar és hitel erősítési lehetőségét látták, viszont az erősödő munkásmozgalom ellen a liberalizmust nem tekintették többé hathatós ideológiai védőfegyvernek, a szociális mozgalmak visszaszorítását tehát az egyházak segítségével vélték elérni.

Az uralkodó elitnek e nagyvonalakban megrajzolt ideológiai bázisa 25 év alatt változott és módosult, a belső ellentmondások, miként az elitet, az állam-

rezont is feszítették. A változás és módosulás csomópontja a 30-as évek elején tapintható ki, de az erjedés kezdete jóformán megegyezik a kialakulás időpontjával.

A kormányzópart államrezonjának megfogalmazója Bethlen István kezdetől fogva a „nemzeti” tartalom még legkitapinthatóbb belső ellentmondásának — a 48-as és 67-es alapoknak, a négyszáz év függetlenségi küzdelmeinek — feloldására törekedett: „A régi közjogi harcok elmúltak — hirdette —, de új függetlenségi harcot kell megvívunk új politikai eszközökkel.”¹⁸ Az új harc célja a revízió, amely a kiegyenlítést, a „nemzeti egységet” hozza a 48-asok és 67-esek számára. Az elitet belülről vizsgáló, az agráriusok jobbszárnyához tartozó államszociológus az államrezon módosulását a kormánypart elnevezésén keresztül így látta: „Az 1920-as, az 1922-es és az 1935-ös elindulás mottója az egyesülés, a belső egységesülés volt, ami a kormánypartok elnevezésében is kifejezésre jutott, mégis azzal a színeződéssel, hogy 1920-ban a hangsúly inkább a kereszténységen, 1922-ben inkább a párt egységen és 1935-ben inkább a nemzet egészének egységén nyugodott, illetve nyugszik.”¹⁹

A „nemzeti egység” tehát a 400 év szemléletének megváltoztatási, illetve új formában való felújítási igénye végül — a dolgok logikája folytán — az államrezon nacionalista, sovinszta, fasiszta tendenciáját juttatta túlsúlyra az elit tudatában, miután az revíziós, neonacionalista, majd „népnemzeti”²⁰ (ahogy a nemzeti szocializmus egyik első megfogalmazója nevezte) tartalommal telítődött. A válság és a nácizmus hatalomrajutása siettette a bomlást az uralkodó elit csoportjainak a tudatában, a látszólagos egység végül széthasadt, az agrárius-konzervatív eszmék szembekerültek egyrészt a kismértékben jelentkező agrár-demokrata, másrészt a többséget jelentő népnemzeti, fasiszta nézetekkel. A nagy vajudás azonban csak a gömbösi „haladó konzervativizmust” szülte, amelynek az a mottója, hogy „a fontos az, hogy építő szellemű legyen a tőke, ne pedig egyéni célokat szolgáljon. A nagybirtok nevelő hatású kell, hogy legyen, egy egész vidéken mintegy előmunkásnak kell lennie.”²¹ Ez volt az állami bürokrácia „társadalmi radikalizmusának” maximuma.

Az utolsó állomás a koalíciós államrezon felbomlásában az agrár és merkantil összetevők elhalványulása volt. Az államrezonban is az állami bürokrácia „keresztény és nemzeti” értelmezésének, nem is a szegedi, hanem annál is jobb-oldalibb túlsúlya érvényesült, olymódon, hogy azt a Szegeden elvetett mag terése, a harmincas évek végén kibontakozó fasiszta tömegmozgalom támogatta. A „keresztény és nemzeti” elv így módosult a korszak végére a sovinszta revizionizmus, az intranzigens antiliberalizmus és a hitleri fajelmélet irányába, tápot nyerve az elit tudatának termőtalajából, amelynek politikai és világnézeti alapanyagát a mítosz-teremtő hungarocentrikus illuzionizmus és a provinciális irracionizmus szolgáltatta.

III. A HORTHYSTA ELIT ZÁRTSÁGA ÉS A BEJUTÁSI LEHETŐSÉG

Ha a hatalmi pozíciók elfoglalásának objektív és szubjektív feltételeit vizsgáljuk, a következő eredményekre juthatunk. A kapitalista restaurációban érdekelt osztályok és rétegek ellenforradalmi igénye objektív jellegű. A föld-

¹⁸ Bethlen István gróf: i. m. 229. l.

¹⁹ Rudai R.: i. m. 8. l.

²⁰ Schmidt Imre: A magyar népnemzeti mozgalom. Bpest. 1933.

²¹ Gömbös választói beszéde. — Pesti Napló, 1935. márc. 19.

birtokosok, tőkésék és a volt állami bürokrácia érdekeltségét a nemzeti jövedelem elosztásának a forradalom előtti mikéntje határozta meg, az új helyzet objektív lehetőséget teremtett a hatalmi pozíciók olyan visszafoglalására, amely az elosztás mikéntjét megváltoztatja és pedig a legalsó kategória, az állami bürokrácia felső rétege javára. Az ellenforradalmi, restaurációs érdekekért a volt uralkodó osztályok és rétegek legaktívabb csoportjai indultak harcba.

A részletes vizsgálathoz talán fogalmazzuk meg úgy a kérdést: melyek voltak az osztályhelyzetből származó adottságokon túl a hatalomátvételnélkor az elit pozíciójába való bejutás szubjektív feltételei. Elsősorban az antant-kapcsolatok, amelyek politikai hatalmi előnyöket, továbbá az anyagi kapcsolatok, amelyek a szervezkedéshez szükséges pénzt biztosították. Az úgynevezett lövészárk-barátság, ami egy alakulathoz való tartozást jelentett (pl. a tizes huszárok), egyetemi évfolyamkötelék, családi és lokális kapcsolatok. Döntő szerephez a szegedi klikk vezérkara a titkos társaságok csúcsát képező Etelközi Szövetség (EKSz) jutott. A frontharcosok, hadirokkantak, hadikölcsön jegyzők, FESZ, Revíziós Liga és a többi nemzeti-keresztény-fajvédő programot képező egyesület vezetérei (beleértve az egyetemi szervezeteket) képviselték az állami bürokrácia vezérkarát, a „központi kádercsoportot” a szegediek jelentették, a nemzeti hadsereg különítményesei. Ezen belül is volt rangsorolás helyi és időbeli szempontoktól függően.

A rangsorolás társadalmi vetülete az elit egésze szempontjából pregnánsan kiütközött a casino- és club-élet, illetve csoportosulás írott és íratlan szabályai-ban. Az elit belső társadalmi hierarchiáját talán semmi nem tükrözi úgy vissza, mint a Nemzeti Casino évente kinyomtatott névsora. A legexkluzívabb club a mintegy 60 tagot számláló Magyar Lovaregylet volt, az „aranypatkósok”. Ez volt a Nemzeti Casino elitje. Pedig a Nemzeti Casinoba sem volt könnyű bejutni, tagjai csak a született arisztokraták és magasrangú katonatisztek lehettek. És a kormány tagjai — függetlenül származásuktól —, ha kérték felvételüket. Két ajánló kellett, majd a választmány igenlő határozata. Még a választmányon belüli szavazás is — mint cseppben a tenger — kifejezte a Nemzeti Casino feudális jellegét. Egy nem szavazat (fekete golyó) négy igen szavazattal (fehér golyó) volt egyenértékű. Ullmann György báró egy vagyont hiába költött el, nem tudott magának casinoi tagságot szerezni.²² De rajta kívül egyetlen nem tisztavérű iparbáró sem. A Nemzeti Casino tagsága átlag 450 körül mozgott.

Ezen kívül — nem egyenesvonalú hierarchia szerint — a Park Club kb. 700—800 taggal, az Uri Club kb. 350 taggal és az Országos Kaszinó, az állami bürokrácia felső rétegének társadalmi szervezete kb. 1500 taggal. Mindegyikben más rétegek foglaltak helyet az agráriusok és az állami bürokrácia elittagjaiból. Az agrár-fajvédő szövetséget társadalmilag dokumentálandó szerveződött meg a 20-as években az Országos Nemzeti Club, a Nemzeti Casino és az Országos Casino egyes csoportjaiból.²³ Ennek volt exkluzív sportegyesülete a MJSE (Magyar Jogász Sport Egyesület), amit bizalmas körben Miniszterrel Segítő Egyletnek neveztek — nem alaptalanul.

A fentiekén kívül a vidéknek is megvoltak a megyeszékhelyeken a maga casinoi és agarászóegyletei, miként a fővárosi kerületek polgári klubjai.

A társadalmi vezetőszeret az eliten belül megőrizte ugyan az arisztokrácia, de vagyona és nem tekintélye révén. Társadalmilag hangadó a dzsentri sőt

²² Dr. Albrecht Ferenc szóbeli közlése.

²³ Dr. Kuhinka Gyula szóbeli közlése.

dzsentroid elem lett, nem életformája, hanem életérzése útján. Helytálló, amit a dzsentri-szociológia egyik művelője írt, amikor megállapította, hogy bár a dzsentri legkiemelkedőbb tagjai bejutottak az arisztokrácia sorába — császári és királyi kamarási méltóság kieszközlésével — „a kis és törpenemesség felfelé haladó elemei, az állami és megyei életben a dzsentri életformáit élve, szívesen emlegették a múltat a dzsentri ideológián át nézve. A régi jó időkről beszéltek a törpenemesek vagy éppen a jobbágyok olyan utódai is, akik számára a jelen igazán csak emelkedést jelentett őseikhez s általában a múlthoz képest. A dzsentri ideológiának, életszemléletnek ez a vonzóereje, amelyre á nézve legkedvezőtlenebb időben, a kozmopolita főváros virágkora idejében nemcsak fennmaradt, de különböző és széles rétegekben folyton hódított is, azt bizonyítja, hogy a közfelfogás a dzsentriben hanyatló helyzete . . . dacára is felfedezte . . . a magyar nemesség értékes hagyományaival, nemzeti építőmunkájával való kapcsolatát.”

Ennek eredménye — a szociológus szerint —, hogy a tekintélyi bürokratikus irányzat a dzsentrinek a „bürokráciában elhelyezkedett elemei számára biztosította a világháború előttinél kétségtelenül nagyobb hatalmat”. Helyeslőleg teszi hozzá, hogy „a politikában, a társadalmi és legújában a gazdasági életben is vezetőhelyhez jutott”, csak azt fájjalja, hogy a „homo novusok” nemesi igazolásának legnagyobb része a világháború utáni két évtizedre esett.²⁴

A kapitalista restauráció tehát egy új uralkodó elit hatalomra jutását eredményezte, ami ugyanakkor nem jelenti, hogy kizárólag „homo novusok” kerültek az elitbe, de ezek száma — aránylag — jelentős volt. Ami az egyéneket illeti, homo novusnak számított — politikai szempontból — maga Horthy Miklós is, aki nem kis mértékben egy teljesen rajta kívül álló pszichikai körülménynek köszönhette vezérré való kikiáltását: nem tartozott a szorosan vett eredeti szegedi klikkbe. Az egyivású, egymást nagyrészt régebbről ismerő tagok „kivülállót” emeltek vezérré, mert — mint ilyen vezérválasztáskor több önjelölt esetében lenni szokott — egy szürke, feltehetően semleges és egyéni adottságait tekintve gyenge-közepes személyre esett a választás.

Az elit kialakulásában szerepet játszottak bizonyos generációs és jellembeli adottságok is. Erőszakosság, szadizmus, politikai és anyagi karriervágy, ugyanúgy pozitív hatóerőnek számított, mint félrecsúszott, mellőzött személyek élettel szembeni revansigénye, vagy a korábbi politikai botlás helyrehozására irányuló törekvések. Ha hitelt adhatunk Böhm Vilmosnak — és semmi ok az ellenkezőjére —, Gömbösnek is volt helyrehozni valója politikailag. A hatalomért való nagy versenyfutásban, az elitbe való bejutás érdekében — a politikai változás mélyen reakciós jellegéből adódóan — a politikai és egyéni gátlástalanság előnynek, elvi és erkölcsi fenntartások hátránynak számítottak, amint az elkövetkezendő 25 év története, az állandó kontraszelekció — a korszak politikai zsargonjában őrségváltás — ezt félreérthetetlenül bizonyította.

A politikai és gazdasági pozíciók újrafelosztása révén alakult ki az uralkodó elit meglehetősen zárt blokkja a kelet-európai valóság talajának megfelelően, hierarchikus és protokolláris formában. A blokk-vezérek mutatnak bizonyos fluktuációt a 25 év alatt, attól függően, hogy melyik csoport nyomul előre a másik vagy a többi rovására, de maga a blokk zömében megőrzi a pozícióit. Lényegesebb változást a második világháború kitörése, a zsidótörvények hoznak a fináncstőke pozíciói terhére és az állami bürokrácia javára; a rendszer szimbóluma, Horthy 1944. október 15-ig megtartja pozícióit, míg végül saját csapata — ha az

²⁴ Tóth László: A gentry társadalom történetéhez. Turul 53. köt. Bpest. 1939. 61—62. l.

egyéneket tekintjük, nem is teljesen ugyanaz a csapat —, a koalícióban az a bizonyos harmadik erő, a külpolitikai tényező segítségével és kihasználásával félreállítja.

A 25 év politikai történetében az alapvető osztályellentmondás keretein belül, annak hullámhegyeitől és -völgyeitől függően állandó harc folyik az uralkodó elitbe való bejutásért — elsősorban az állami bürokrácia vonalán —, az újabb homo novus jelöltek részéről, akik szintén rétegeket, csoportokat képviseltek. Lackó Miklós kezdeményezően elemezte ezt a társadalmi rétegződést és ennek politikai vetületét a szélsőjobboldali mozgalom szempontjából. A mozgalom vezérkarának és középkádereinek politikai törekvése mögött az uralkodó elitbe való bejutás igénye zömmel felismerhető és bizonyítható. Mi más magyarázza pl. az EK Sz volt főkapitányának felügyelőbizottsági tagságát a Hitelbankban a második világháború kitörésekor.²⁵ A bejutási lehetőségnek társadalmi és politikai minimuma a 25 év során egyre csökkent, végül 1944 októberében — Szálasinak a karpaszomány eltörléséről szóló rendeletével — négy keresztény nagyszülőre zsugorodik.

Az elítthez vezető út több irányú: politikai érvényesülés, gazdasági őrségváltás, tudományos vagy művészeti mezbe öltöztetett látványos és eredményes propagandatevékenység, de mindezen túl a legfontosabb: megfelelő társadalmi kapcsolatok, az elit-alakulás legpregnánsabban ható tendenciájának, a nepotizmusnak, klikkrendszernek felismerése és kihasználása.

Az uralkodó elithez, illetve annak megfelelő csoportjához való tartozás és a bejutási igények szerves részét képezik az uralkodó osztályok és csoportok belső harcainak. A Horthy-korszak uralkodó elitjének zártságát, illetve változását tér- és időbeli síkon megérteni és megértetni történetírásunknak még megoldandó feladata. A pozíció-tartás, illetve bejutási törekvések, mint a politikai történet belső mozgásának szubjektív összetevői, meghatározandó és egyáltalán nem lebecsülendő alkotó elemei a történeti valóságnak.

*

Befejezésül hangsúlyozni kívánom, hogy dolgozatom elsőrendű célja a uralkodó elit Horthy-korszakbeli problematikájának exponálása volt; a témakiindulópontját és a kutatás irányát kíséreltem meg gondolataim alapján rögzíteni, illetve körvonalazni.